

ИСТОРИЯТА

НА

НОВООТКРИТОТО СРЪБСКО УЧИЛИЩЕ

ВЪ ВЕЛЕСЪ.

„Велесъ е чудноватъ градъ, населенъ съ българи — славяно-пеони, излишно горделиви, мечтатели, непостоянни, суеверни, но трудолюбиви, весели, песнопевци, играчи чудесни, духове неустрашими, бистроумни, непокорни“.

Юрданъ Х. К. Джиню.

Отъ

Д-ръ Н. Маренинъ.

СОФИЯ

ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА

(Братя Прощевски)

1900

Историята на новооткритото сръбско училище въ Велесъ.

„Велесъ е чудноватъ градъ, населенъ съ българи — славяно-пеони, излишно горделиви, мечтатели, непо- стоянни, суверни, но трудолюбиви, весели, песнопевци, играчи чудесни, духове неустрашими, бистроумни, не- покорни“.

Юрданъ Х. К. Джино.

Така описва жителите на този красивъ и яхналъ реката Вардаръ градъ неговата неустрашима и мечтателна рожба, „жертвующия се за браќата наши пресладкии Болгари, много- ревностный Юрданъ Х. Константиновъ Болгарскій Чиновъ“. Въ продължение на всичките тежки години, които нашиятъ народъ е прекаралъ, този градъ е стоялъ въ първите редове на българските градове и неговите „горделиви“ и „непокорни“ граждани, всякога са били първи между протестуещите за потъпаната нация, за изгубения езикъ и книга, за изгорените старини. Те се явяватъ първи въ борбата по възражданieto ни, защото Велесъ е едно отъ ония редки огнища на българската къща, дето никога искрата на българския езикъ не е изгасвала. Въ техните черкви нито единъ моментъ не е преставало да се пее на славянски езикъ. Децата имъ са знаели да четатъ и пишатъ само на единъ езикъ — славяно-болгарскій.

Когато се подигна черковниятъ въпросъ, Велешани бързо и лесно сфанаха националния духъ на това движение и, макаръ да имаха онова, което повечето отъ българските градове искаха отъ патриаршията, те жадно се увлякоха въ него. Като жители на единъ отъ най-големите и най-силни търговски центрове въ Македония, почти всички Велешани знаели четмо и писмо; тевтерите си и сметките си държали на български. Още отъ началото на XVIII столетие ние намираме следи отъ българска писменостъ. А въ края на това столетие и въ началото на XIX срещаме добре уредени частни и две общински училища. Тези частни и общински училища даватъ цяла редица отъ добри обществени дейци, които не допускатъ никакво гръцко влияние въ града си. Гръцкиятъ езикъ въ Велесъ е билъ не-

познатъ, нито като говоримъ, нито като писменъ. Ония, които желаели да знаятъ този езикъ, трябало да ходятъ въ Солунъ и Цариградъ, за да го изучаватъ¹⁾. Гръцките владци, които идатъ единъ следъ други въ Велесъ, трябало да държатъ сметка за желанието на силните въ онова време велешки граждани, ако не искали да ставатъ невъзможни въ кратко време между своето паство. Никой отъ тяхъ не е посмялъ да изпъди „славяно-болгарския“ езикъ отъ черквите въ града.

Разрешението на черковния въпросъ намери гр. Велесъ и цялата велешка епархия целиничка готова: църквите и училищата бяха чисто български и наредени съгласно всичките искания, които можеше да има българскиятъ народъ въ онова време. Въ императорския ферманъ, съ който се учреждава българската екзархия, отъ всичките български епархии въ Македония, само велешката се явява между поименно споменатите епархии. (Гл. чл. X. отъ този ферманъ).

Годините, които предхождатъ учреждаването на св. екзархия, са години пълни съ животъ и трогателенъ патриотизъмъ за велешките граждани. Двете части на града (на двата брега на р. Вардаръ) се надпреварватъ, коя по-добъръ и по-скъпъ български учителъ да услови, коя по-хубаво училищно здание да сгради, коя по-красива църква да издигне! Богатите българи се надпреварватъ, кой по-големи суми да даде за училищата и черквите, кой повече да заслужи на своя „пресладкий славяно-болгарскій народъ“!... Изъ средата на това събудено и пожертвователно българско население излиза едно поколение, което носи печата на тази епоха, пълна съ себеотричание и горещо родолюбие. Тази епоха ражда ония мечтателни патриоти, най-яркиятъ представител на които е Иорданъ X. Константиновъ „Болгарскій чиновъ“, както той самъ се нарича. Тази епоха възпита и даде на българския народъ не малко дейци за годините, които стоятъ непосредно предъ руско-турската война. Тя даде крила на националния духъ у Велешани, които не се отчаяха да протестиратъ за потъпкания български идеалъ даже и тогава, когато цяла Европа въ Берлинъ реши да го смачка, като разкъса целокупна България²⁾.

¹⁾ Единъ отъ велешките богаташи, който е живялъ въ втората половина на XVIII столетие (X. Мише Кусевъ) и който е четялъ и пишелъ само по български, желаелъ, щото единъ отъ синовете му да знае да чете и пише по гръцки езикъ, затова го изпратилъ въ Солунъ. (Вижъ „Градъ Велесъ“ отъ К. стр. 34 и 35).

²⁾ Когато велешките граждани се научаватъ, че берлинскиятъ конгресъ решилъ да остави цяла Македония пакъ подъ турска власт, веднага се събиратъ, избиратъ депутация, която изпращатъ въ Цариградъ да протестира предъ европейските посланици и да имъ изкаже желанието на населението: да остане въ България. Забележете, че това стана по собствена инициатива на Велешани.

Благодарение на това ранно развитие на велешките граждани, те дадоха доста голямъ и интелигентенъ контингентъ отъ учени хора на свободна България. Благодарение на същото това обстоятелство днесъ Велесъ стои на най-високото стъпало между българските градове въ Македония. И макаръ неговото търговско значение и да е паднало много, той и днесъ запазва онзи печатъ, който му е поставенъ отъ времето. Днешните Велешани представятъ въ Македония онова, което ни представятъ Свищовци между българите въ Мизия. Те се отличаватъ по своя бистъръ и предприемчивъ духъ, по своята благородностъ и пламеностъ. Днесъ те иматъ едни отъ най-добре уредените първоначални училища, забавачница и трикласно училище, които се посещаватъ отъ 1350 ученички и ученици. Тези училища се поддържатъ отъ самите граждани и учителите имъ са едни отъ най-добре и най-редовно плащаните. Сумата, която Велешани изживяватъ всяка година за поддържане на училищата и учителите, възлиза на 800—1000 лири турски.

Младото поколение, което днесъ настига, се отличава по своята будностъ и спретнатостъ. По националната си събуденостъ то е достоенъ наследникъ на ония калени българи, съ които Велесъ има право да се гордее повече отъ всеки другъ български градъ. Верно на заветния патриотизъмъ, който му завещаватъ миналите поколения, то остана буденъ и непоколебимъ стражъ на народността си. При националния кипежъ, съ който така много е заета днесъ Македония, Велешани оставатъ едни отъ най-идеалните борци за народността си. Заплашванията, арестите и заточенията, истезанията и смъртта не бяха въ състояние да сломятъ горделивата и мечтателна българска интелигенция въ Велесъ. Горделиви съ миналото на града си и съ това на народа си, мечтателни идеалисти за бъдещето си, велешките граждани сливатъ песните за славното минало, охканията за настоящите страдания и надеждите за близкото бъдеще съ бурния ломотъ на Вардаръ, който като че ли нарочно е поставенъ отъ провидението да минава презъ сърдцето на този градъ, да го мие и освежава!...

При все това въ Велесъ днесъ има отворено сръбско училище и сръбските шовинисти грозно виятъ надъ главата на Велешани! По какъвъ начинъ сръбската пропаганда успя да се вмъкне въ този тождова жилавъ български градъ? Кой поиска отварянето на сръбско училище въ Велесъ? Каква нужда имаше и отъ

кого се чувствуваше тя, за да се отвори това училище? Какъ се държа населението въ този градъ при отварянето на сръбското училище? — Това са въпросите, на които даваме отговоръ въ редовете, които следватъ.

Сърбите и сръбската пропаганда искатъ море за Сърбия. „Ний не можемъ безъ море“, бяха най-обикновените и най-често повтаряните думи на първия и най-яркия представител на войнственната сръбска пропаганда въ Македония (la propagande militante), г. Ив. Павловичъ. Следъ окупирането на Босна и Херцеговина отъ Австро-Унгария, следъ създаденото противъ интересите на сръбския народъ течение, че едно съединение на Сърбия съ Черна-Гора е невъзможно, Сърбия неможеше да търси пристанище за себе си на Адриатското море. Тя изгуби най-близкия и най-естествения ней, както въ географско, така и въ политико-национално отношение морски брягъ. Раздвижването на албанския и бошнашки елементъ въ северна Албания и Стара-Сърбия, както и големиятъ успехъ, който прави между тяхъ католико-австрийската пропаганда, отсече и последната надежда на сръбските патриоти, да се едобиятъ съ каква-годе частъ отъ морския брягъ на Адриатското море. А на Сърбия трябва море. Солунъ е най-близкото до Сърбия пристанище на Егейско море. Сръбските шовинисти скроиха планъ, да си пробиятъ пътъ до тази точка. Те знаяха, че Европа познава много слабо балканския полуостровъ въобще и турските владения въ частностъ. Ако на гърците бе възможно да твърдятъ, че цяла Тракия е населена съ гърци и ако дори заседаещи въ Берлинския конгресъ лица вярваха тези гръцки твърдения, защо да не бъде възможно за сърбите да си създадатъ една въображаема ивица отъ Македония, населена съ сърби, които иматъ своите сръбски училища и живеятъ съ сръбски аспирации. Тази ивица обаче трябва да съединява Сърбия съ Солунъ. Градовете Куманово, Скопие, Велесъ, Гевгелин, Дойранъ и Кукушъ са въ тази зона, по която сърбите определятъ своя пътъ за Егейско море — това те искатъ като наследство отъ „болния човекъ“. И до като тези градове се считаха и отъ самите сърби за чисто български, веднага същото сърби захванаха да ги считатъ за чисто-сръбски. А ония отъ сръбските учени, които неможаха да превиятъ познанията си предъ желанния и нуждата на новосъздадената сръбска пропаганда, бяха осмивани и преследвани отъ същото онова поколение, което, за същите имъ научни изследвания върху Македония, имъ поставяше, няколко години по рано, венци на главата! . . .

Въ Куманово и Скопие сръбската пропаганда успя да отвори училища, при които много пъти има повече учители отъ колкото ученици. Въ тези градове те намериха по няколко български къщи, които още признаваха духовното ведомство на патриаршията и между тия именно гърчещи се българи те се вмъкнаха.

Велесъ е градъ съ 4,000 къщи, отъ които 1,300 са турски, 100 влашки, които признаватъ ведомството на патриаршията, иматъ и отделна черква, но живеятъ много солидарно съ българите, и 2,600 къщи са български. Богатствата на града са въ ръцете на българите и последните даватъ тонъ на работите. Притурете при това, че цялата кааза, която състои отъ 90 села, е населена съ българи, които въ течение на всичкото време на тежко робство за българския народъ не са били досегнати отъ ничие чуждо влияние¹⁾.

Още въ първата година на своята дейностъ сръбската пропаганда се опита да отвори училища въ градовете, които изброихме по-горе и за тази целъ тя изпрати отъ Сърбия учители-агитатори. Осемъ души учители, дошли отъ Сърбия се установиха въ Велесъ подъ закрилата на турските власти още презъ 1886 година. Както на всякаде, те нямаха нито ученици, нито училище. Нито обещания, нито подкупи, нито залъгване на деца, които изпращаха като стипендианти въ Сърбия, нито заплашвания, които отправяха къмъ българите чрезъ служивата турска полиция, нито заканванията и доносите, които правеха противъ видните българи — нищо не имъ помогна. Населението ги посрещна враждебно и още отъ първите дни неговата неприязненостъ къмъ новодошлите, отъ никого неканени просветители захвана да се проявява въ доста остра форма.

Сръбските агитатори изъ цяла Македония се отличаватъ съ една нагла безочливостъ, която не всички хора могатъ да притежаватъ. Дошли да разпространяватъ сръбските идеи, те не се свенятъ да ходятъ незвани по къщите на българите, за да ги уверяватъ, че не са българи, а чисти сърби! Въ много места имъ се е дало да разбератъ, че българите не желаятъ такива гости, но сръбските агитатори се досещали само тогава, когато са били грубо изпъждани отъ тези къщи. Осмината сръбски агитатори въ Велесъ скоро бидоха изолирани отъ Велешани така, щото те не можаха да намерятъ дору къщи за живееие въ българските махали, та трябваше да търсятъ

¹⁾ Отъ всичките села въ велешка кааза 77 са български, които признаватъ ведомството на св. Евхархия и 13 села са турски. Нито едно отъ българските села не е останало подъ духовното ведомство на патриаршията.

такива между власите и турците. Срещите имъ и земене-даването имъ бе тоже само съ някои власи и турци. Любопитни епизоди разправятъ за живуването на тези културтрегери съ българското общество, особено съ простата маса, между която са се опитвали да агитиратъ съ подкупи. Нарочно доведени отъ тези агитатори и заселени въ града бедни български семейства отъ близките села, най вече отъ с. Башино-Село (Паша-Къой), са изпъждали своите благодетели, съ парите на които са се установявали въ града, щомъ тези благодетели-агитатори поисквали, облагодетелствуваните да се заявятъ за сърби предъ властта и да поискатъ отъ последната позволение за отваряние сръбско училище въ града.

Така безуспешно агитираха изпратените отъ Сърбия осемъ души сръбски учители. Ала неуспехътъ имъ не ги отчая. Униженията и оскърбленията, на които бяха предметъ въ продължение на няколко години, не измениха нито такта имъ, нито дървостъта имъ. Всекидневните неприятности, които произлизаха отъ стоението и оскърбителното държане на тези агитатори, настриха българското население толкова много, щото то дава на няколко пъти колективни заявления до каймамина, да премахне тези чужденци отъ града, понеже те са хора безъ занятие, дошли отъ вѣнъ да причиняватъ раздори и размирици . . .

Каймаминътъ не даде обаче никакво внимание на тези заявления. Негодуването на българското население се увеличи тогава още повече. Уличните скандали захванаха да ставатъ по-чести. При всяка неприятна случка, предизвикана отъ сръбските агитатори, най-видните и събудени българи отъ града биваха или арестувани или глобявани. Близките връзки и симпатии на сръбските агитатори съ местната власт се явяваха по-релефно отъ день на день, а това увеличи умразата на българското население, което храни една вродена ненависть къмъ всички немюсюлмани, които са близки на турските власти.

Като видяха, че заявленията имъ, покрити съ хиляди подписи и адресувани до каймамина, не се взематъ подъ внимание, велешките българи дадоха такива на солунския валия, на великия везиръ въ Цариградъ и на самия султанъ. Въ тези заявления, както и въ ония, които се даваха на каймамина, следъ като изказваше високо своята верноподанность и пълна покорность къмъ императорското правителство и султана, населението молеше отстранението на осемте празноски-

таещи се чужденци, които причиняватъ постоянни размирици и безпокойствия въ Велесъ. И тези заявления останаха нечути.

Велешкиятъ казалийски административенъ съветъ (идаремеджлиси) на няколко пъти се е занимавалъ съ този въпросъ и е вземалъ решение, да се моли солунскиятъ валия, да заповяда отстранението на агитаторите отъ Велесъ. Решенията (мазбатите), изпратени въ Солунъ, оставаха обаче безъ отговоръ, а каймаминътъ получаваше поверителни заповеди да пази и помага на сръбските агитатори.

Отъ день на день населението се възбуждаше. Агитаторите тоза и очакваха. Отъ тяхното държане и заканване явно ставаше, че, сговорени съ властите, те дебнеха згоденъ моментъ, да турятъ ръка върху всички по-видни граждани, да сплашатъ народа и при единъ такъвъ часъ на тероръ, да прокаратъ отварянието на сръбско училище. За да докаратъ до този край своята работа, те не пожалиха никакви средства. Съ богато заплащани турски стражари те захванаха да сноватъ изъ селата на цялата кааза. Въ присъствие на стражарите сръбските агитатори са проповядвали на населението, че султанътъ иска, щото то (населението) да се нарича сръбско, да си отвори сръбски училища, да изпѣди българските учители, на мястото на които ще имъ се изпратятъ бесплатно сръбски учители, че те, сърбите, ще помагатъ и съ пари на населението, когато последното е въ нужда. И за да дадатъ нуждния ефектъ на проповедите си, въ много села са давали пари на бедни семейства. При подобна обиколка на единъ сръбски агитаторъ въ с. Теово, стражарятъ, който го е придружавалъ, подъ влиянието на агитатора се представилъ предъ селените за чиновникъ натоваренъ отъ правителството си, да събира някакви данъци. Нещастните селени изтрѣпнали. На тълпи се явяватъ предъ агитатора и го молятъ да накара стражарина да не събира данъци, които те отодавна са изплатили. Агитаторътъ послушалъ молбата имъ и стражаринътъ се отказалъ да събира данъци, съ условие, че селените ще захванатъ да се наричатъ сърби! . . . За оня, които са далечъ отъ Македония, това трябва да се вижда и чудно и невероятно, но онзи, който поне единъ пътъ е посетилъ тази толкова хубава, колкото и нещастна страна, знае че това е една много малка отъ хилядите куриозности, които всекидневно се повтарятъ тукъ!

Въ няколко села сръбските агитатори сполучиха да намерятъ по единъ или по двама бедни българи, които срещу месечно възнаграждение се съгласиха, да работятъ за отварянието на сръбски училища въ тези села. Но скоро се отка-

заха, като не можиха да понесат тежестта на народната ненависть. Това обстоятелство накара агитаторите да прибегват до услужливата грубост на стражарите. Много българи из селата Рудникъ, Теово, Чичовци, Оризари, Крайница и пр. бидоха бити, арестувани и докарани вързани въ Велесъ, защото грубо посрещали сръбските агитатори.

По този начинъ запалениятъ въ града огънь се пренесе и въ селата. Сръбските агитатори забелязаха, че и по-лесно е и съ по-малко рискове е свързано работенето въ селата: за всяко село трябваше по единъ добре заплатенъ турски стражаринъ, който за селата е малкъ султанъ. Чрезъ него те можеха да представятъ населението на кое и да е село за каквото поискатъ. За да оформятъ работата и за да се представятъ въ Велесъ като хора, които работятъ въ съгласие съ законите, трябваше поне по единъ честенъ човекъ отъ всяко село да поиска съ прошение разрешение отъ властите да отвори сръбско училище. Такива хора, обаче сръбските агитатори и въ селата не намериха! . . . А между това тамъ стигаха само по единъ човекъ за всяко село!

Всички усилия на сръбските агитатори въ Велесъ и околните села, всички потрошени отъ тяхъ пари, оставаха безъ всякакъвъ резултатъ. Подкупените селени захванаха да се разкайватъ и да се отказватъ отъ сръбизма. Именуемиятъ Петъръ Ташевъ отъ с. Башино-Село, който се бе обявилъ за сръбски агитаторъ въ селото си, вследствие на едно силно спречкване съ пропагандата по парични въпроси, се отказа, да иска позволение, да отвори сръбско училище въ селото си и дойде въ Велесъ въ началото на м. октомврий 1898. година. Няколко дни следъ това той биде убитъ. Властите, които търсеха случай, да турятъ ръка на някои отъ „по-твърдоглавите“ българи, намериха згоденъ моментъ за да арестува всички посочени отъ сръбските агитатори българи, които се обвиниха като компрометирани въ това убийство. Целта имъ обаче пакъ не се постигна. Арестуваните доказаха своята невинност и бидоха освободени, макаръ и да лежахъ въ затвора по 3—4 месеца.

Тукъ е мястото да споменемъ, че сръбските агитатори вярваха, какво несполуката на тяхната работа се дължи изключително на велешкия български митрополитъ, Негово Високопреосвещенство, Авксентия. До колко са се лъгали обаче въ това, ще се види отъ по-нататъшното развитие на борбата, която вве най-заплашителенъ за сърбите характеръ тъкмо тогава, когато дядо Авксенти беше отъ дълго време далечъ отъ паството

си — въ Цариградъ. Сръбските агитатори вярваха това и заради туй отпразниха стрелите си лично противъ него. Най-напредъ те се опитаха да го компрометиратъ въ убийството на Петъра Ташевъ. Богато заплатениятъ отъ агитаторите велешки следователъ, безъ да мисли много, изпраща една призовка до Дядо Авксентия, съ която го кани да се яви при него, следователя, за да го запита по убийството на П. Ташевъ! . . . Както и трябваше да се очаква, Дядо Авксенти повърна призовката, като събщи на следователя, че не е този каналтъ, по който, съгласно дадените привилегии на духовните началници и епископи, може да се вика въ съдилищата единъ митрополитъ. Тогава следователятъ взема решение силомъ да се доведе „Българскиятъ деспотъ“! Административната власт обаче поиска съгласието на солунския валия, преди да употреби стражари, за да изпълнятъ решението на следователя. Отъ Солунъ въпросътъ се пренесе въ Цариградъ, дето го бе отнесалъ и самъ Дядо Авксенти. А отъ Цариградъ се отговори, че следователятъ не може да новика за изследване единъ митрополитъ, освенъ чрезъ св. Екзархия. Следователятъ видя, че причините, които са го накарали да меси въ това дело Дядо Авксентия, ще излезатъ на яве предъ неговото началство и за това се отказа да прави онова, което беше споредъ закона.

Тази несполука на сръбските агитатори ги накара да помислятъ за по-радикални средства, за да се избавятъ отъ Дядо Авксентия.

На 8. януари сръбската пропаганда отъ Скопие изпраща двама убийци, единъ албанецъ и единъ сърбинъ съ наставление да убиятъ Дядо Авксентия. Българското население скоро се научи за това и събщи на властите, като се посочи и къщата на единъ велешки турчинъ, въ която били скрити доплите убийци. Полицията не взе никакви мерки, до когато купове отъ настръхнало българско население не захвана да заобикаля къщата, въ която се криеха убийците. Въ това време единиятъ отъ убийците — албанецътъ — успява да излезе отъ къщата. Другиятъ, на име Перо, биде уловенъ и арестуванъ, но следъ няколко дни Велешани видяха, че същиятъ този Перо свободно отпътува за Скопие, изпратенъ до станцията отъ сръбските агитатори.

Между това сръбските агитатори бяха успели да намерятъ за три села трима бедни и компрометирани въ разни престъпления селени, които, срещу определена месечна заплата, се съгласили да подадатъ заявления, въ които молели велешкия каймакаминъ, да имъ позволи да отворятъ на свое име сръбски

частни училища въ селата си ¹⁾. Такъво позволение за с. Башино-Село поискалъ някой си Алексо Саздовъ; за с. Рудникъ — Аце Коцевъ отъ това село; за с. Теово — Димко Скендеръ. Прощенията на тези просители били отфърлени отъ административния съветъ (идаре-меджлиси), защото нито единъ отъ просителите не отговарялъ на условията, които се изискватъ отъ съществуещите турски закони. Споредъ закона, лицата, които просятъ позволение да отворятъ някое училище на свое име, трябва да иматъ следните качества: 1) трябва да бъдатъ грамотни; 2) трябва да бъдатъ честни и уважавани (мютеберъ) граждани, които няматъ никакви дългове, които никога не са били съдени и осъждани и които не са лежали някога въ затвора; 3) трябва да притежаватъ недвижими имущества и да плащатъ не по малко отъ 500 гроша годишенъ данъкъ на държавата; и 4) трябва да бъдатъ турски поданници. Както казахме нито единъ отъ тримата просители не притежавалъ тези качества и за това съветътъ, на който болшинството отъ членовете са турци, единодушно решилъ да остави безъ последствие тези прошения.

Не така обаче мислели въ Цариградъ и Солунъ. На 22 мартъ с. год. солунскиятъ валия Хаджи-Хасанъ-Паша писалъ едно официално писмо до велешкия каймакаминъ ²⁾, Ахмедъ Тефикъ Бей, съ което му заповядалъ да изпрати по-скоро въ вилаетското управление въ Солунъ мазбатитъ (решения въ полза) за отварянето на сръбски училища въ с. Башино-Село, Рудникъ и Теово. Въ това писмо буквално се казва следното: „Споредъ сведенията, които вилаетското управление има върху личността и миналото на Алексо Саздовъ отъ Башино-Село, този човекъ е честенъ (мютеберъ) гражданинъ, поради което Вие трябва по-скоро да ни изпратите нуждната мазбата за неговото прошение, та да може да му се издаде позволително (русатнаме) за отваряне сръбско училище въ неговото село. Въ случай, че вие имате нещо противъ това лице, намерете друго по-подходно и изпратете мазбатата на негово име“. Четири дни следъ получаването на това писмо, на 26 мартъ, велешкиятъ каймакаминъ получилъ пакъ отъ солунския валия втора телеграфична заповедъ, на която съдържанието е следното: „Съобщаи Ви се, че вилаетското управление е проверило вече и

¹⁾ Понеже сръбската пропаганда не е могла до сега да спечели нигде въ Македония поне няколко къщи и съ тяхъ да основе църковна община, която да изиска отваряне на сръбско общинско училище, всичките сръбски училища са частни. Позволителните (русатнамета) за отваряне сръбски училища са издадени на името на отделни лица и те се считатъ като стопани на училищата.

²⁾ Тогава велешката кааза административно принадлежеше на солунския вилаетъ.

е намерило какво Алексо Саздовъ е почтенъ човекъ и че следователно няма какво да се разисква за неговите качества; защо не ни отговаряте? „(подп.) Солунски валия хаджи Хасанъ“.

Велешкиятъ каймакаминъ не може да напише подобна мазбата безъ предварително решение на административния съветъ. Той бързо свикалъ на заседание съвета и на ново предложилъ на разискване заявлението на Алексо Саздовъ. Съветътъ решилъ пакъ единодушно, че понеже именуемиятъ Алексо Саздовъ не притежава предвидените въ закона качества, не може да му се позволи да отвори училище въ селото. Съ писмо отъ 14 априли каймакаминътъ съобщилъ на солунския валия решението на каазалийския административенъ съветъ (идаре-меджлиси).

Два дни следъ получаването на това писмо, на 17 Априли, солунскиятъ валия телеграфиралъ на велешкия каймакаминъ следната депеша: „Поради вашия идаресивликъ (административна неспособностъ) Вие се повиквате въ Солунъ, а на Ваше място е изпратенъ гевгелийскиятъ каймакаминъ, Рамизъ Бей, комуто трябва да предадете делата на каазата“. Солунъ, 17 Априли 1315 год. (под.) валия Хасанъ.

Рамизъ Бей е интелигентенъ турчинъ. Той разбра съображенията на висшето си началство. Той знаеше че отварянето на сръбските училища въ Македония се изисква отъ Цариградъ и че то влиза въ политичната програма на Високата Порта като отделна точка. Въ битността си гевгелийски каймакаминъ, той употреби всички хитрости, съ които така много се отличаватъ по-интелигентните турски чиновници и отвори сръбски училища както въ Гевгелии, така и въ много села на каазата. Той дойде въ Велесъ съ особени наставления по този въпросъ. Велесъ и цялата велешка кааза представятъ силна българска крепостъ, затова и трябаше да се действува по-бързо и по-енергично. Това обстоятелство откри много незнани до тогава работи по тоя въпросъ. Българското население разбра, че не е сръбската пропаганда, съ която трябва да води борба противъ отварянето на сръбски училища.

Още при пристигането си въ Велесъ Рамизъ Бей получава отъ солунския валия една шифрована телеграма, въ която му се заповядва, да изпрати мазбата за отваряне сръбско училище въ с. Башино-Село на името на Алексо Саздовъ. Въ тази телеграма се съобщава че заповедта иде отъ Цариградъ, отъ великия везиръ и двореца.

Между това възбуденото българско население отъ града и селата следеше въпроса съ напрегнато внимание и инстинктивно предчувствуваше, че властите ще употребятъ всички

средства, за да прокаратъ отварянето на сръбски училища както въ града, така и въ селата. На 19 априли става едно грамадно събрание на представители отъ селата на цялата кааза и града въ едно отъ градските български училища. Това е едно отъ редките български събрания, които са ставали въ Турция. Въ него селени и граждани отъ велешката кааза високо заявяватъ, че тамъ не трябва сръбски училища, защото въ цялата кааза няма нито една християнска къща, която да не е българска. Старци въ преклонна възраст и отъ най-далечните села на каазата дошли да кажатъ, че те не сакатъ сръбско учение, че те ще прокълнатъ ония отъ децата си, които ще поискатъ да имъ сборуеятъ по сръбски! Млади идеалисти отъ четирете краища на каазата дошли да съобщятъ, че не искатъ сръбски училища, защото знаятъ и да четатъ и да пишатъ на езика, който имъ е заещанъ заедно съ млякото и първата песенъ на майките имъ! . . . Въ това събрание се четеше нещо решително и много твърдо. Властите разбираха много добре този характеръ на събранието и затова не само не поискаха да му попречатъ, но даже се показаха наклонни да изслушатъ и удовлетворятъ желанието на събранния народъ. До колко това е било искрено ще видимъ по-нататъкъ.

Събранието избра една комисия отъ 6 души първенци българи, които натовари да направятъ всичко възможно и законно за да не се позволи отварянето на сръбски училища въ каазата, като изложатъ, комуто трябва, волята на християнското население въ цялата кааза, както и пълното незначитане на законите въ страната отъ някои представители на местната власт. Тази комисия представи отъ името на българското население въ каазата писмена молба до велешкия каймакаминъ и телеграфира друга на солунския валия. Въ тези молби населението заявяваше, че въ цялата кааза няма нито единъ местенъ сърбинъ и че населението не желае сръбски училища, които ще станатъ гнезда на размирици; то молеше, въ интереса на мира и тишината на каазата, както и въ името на законите, каймакамина и валията, да не се подига вече въпросъ за отваряне на сръбски училища въ велешката кааза.

Каймакаминътъ не даде обаче никакво внимание на тази молба. На 21 априли той свика административния съветъ на каазата и на ново постави на разискване прощението на Алексю Саздовъ отъ Башино-Село. Върху това прошение имаше вече две резолюции, ввети отъ същия съветъ, споредъ които Алексю

Саздовъ не може да отвори училище въ селото си, защото не отговаря на условията, предвидени отъ закона. Въ течение на разискването членовете-българи изкараха на яве нови факти за миналото и нечестността на Алексю Саздовъ. Установи се, че не преди много време това лице е билъ укривателъ на прочутия разбойникъ, Коце Диманинъ, който дълго време върлувалъ въ Велешко и на когото той билъ близъкъ роднина. Властите бяха открили въ неговата къща скрити неща, крадени отъ Диманинъ и поради това Алексю Саздовъ бе съденъ и осъжданъ. Освенъ това той не притежаваше никакви недвижими имущества и следователно не плащаше никакъвъ данъкъ на държавата. Каймакаминътъ обаче не обърна никакво внимание и на тези разкрития. Той знаеше че въпросътъ е предрешенъ и че му трябваше само да се оформи чрезъ гласуване въ съвета¹⁾. За да напомни на някои отъ разколебаните следъ горните разкрития членове турци²⁾, че трябва да гласуватъ въ полза на Алексю Саздовъ, каймакаминътъ споменалъ, че солунскиятъ валия телеграфично му е заповядалъ да издаде мазбата въ полза на Алексю Саздовъ и прочелъ цялата шифрована телеграма, за която поменахме по-горе. Всички членове турци гласували за, като извинили своята непоследователностъ по този въпросъ съ следната характеристична фраза: „Понеже това се желае отъ валията и отъ везириня, ние не можемъ да отиваме противъ тяхното желание и за това гласуваме за“.

И така, върху единъ и същъ въпросъ, въ единъ и същъ съветъ при едни и същи членове въ него, се взе решение тъкмо противно на онова, което два пъти бе вземано по-преди върху този въпросъ! На другия денъ велешкиятъ каймакаминъ пишеше вече мазбата до солунския валия и му явяваше, какво велешкиятъ идаре-меджлиси намерилъ, че Алексю Саздовъ е честенъ и почтенъ човекъ и че няма никакви причини, да му се отказва правото да отвори сръбско училище въ селото си — Башино-Село.

Точенъ изпълнителъ на заповедите, които получаваше, каймакаминътъ Рамизъ Бей последователно прокара презъ съвета прощенията на Аце Коцевъ за отваряне сръбско училище въ с. Рудникъ и на Димко Скендеръ — за въ с. Теово. Понеже разискванията въ съвета по тия две прощения са

¹⁾ Каймакаминътъ предварително склонилъ членовете турци на съвета да гласуватъ въ полза на Алексю Саздовъ, като имъ представилъ въпроса въ по-ясна форма: отварянето на сръбско училище въ Велешко е въпросъ политически и желание и заповедъ отъ Цариградъ.

²⁾ Те са всякога $\frac{3}{4}$ отъ цялото число на членовете въ съвета.

много характерни и нагледно посочватъ, до къде отиватъ престъпленията на турските власти и защото те рисуватъ по-ре-лъфно начина и пътя, по който върви сръбската пропаганда въ Македония, азъ ще ги изложа макаръ и на късо. Те ни обясняватъ същевременно сдушеността и сговорността на сръбската пропаганда съ турските власти.

При разискването върху прощението на Аце Коцевъ се установило, че този човекъ нямалъ никакви недвижими имущества, не плащалъ никакви данъци на държавата и свърхъ всичко това билъ неграмотенъ. Каймакаминътъ бързо прекъсналъ членовете, които давали тези сведения, повикалъ двама никому непознати селяни, нарочно пратени, и ги попиталъ предъ целия светъ, да ли Аце Коцевъ е честенъ човекъ и да ли те желаятъ, той да имъ отвори училище, въ което децата имъ ще се учатъ базилатно. Двамата непознати отговорили, че А. Коцевъ е честенъ човекъ и че те желаятъ, той да имъ отвори училище. Изиграна веднажъ тази комедия, ловкиятъ каймакаминъ побързалъ да тури на гласуване въпроса. Послушните турци-членове гласували така, както желаелъ каймакаминътъ, защото „това било волята и заповедта на валията и султана“.

Заседанието, въ което се разисквала просбата на Димко Скендеръ отъ с. Теово, представлявало още по-скандалиозна и по-смешна сцена. Още се говорело за личността и качества на просителя, когато каймакаминътъ заповядалъ да повикатъ именуемия Димко Скендеръ. Съобщило се обаче, че това лице не е дошло, защото преди единъ месецъ заминало за Сърбия. Тогава каймакаминътъ попиталъ, да ли има някое лице, което Димко Скендеръ да е оставилъ на свое място. Предъ съвета се явява някой си Стойко, който не знаелъ даже името на баща си! Отъ сведенията, които българите-членове на съвета дали още на момента, се установило, че това лице не преди много време е било съдено за кражба на кози и че до преди няколко дена е излежавало наказанието си за тази кражба въ велешкия затворъ. Попитанъ да ли това е верно; Стойко отговорилъ, че е верно, „но наивно притурилъ, азъ съмъ честенъ човекъ и можете да питате двамата свидетели, които са вънка.“ А когато го запитали, знае ли да чете и пише, Стойко отговорилъ, че не знае, но ще се научи щомъ отвори училище! . . Следъ това каймакаминътъ повикалъ двамата свидетели, които потвърдили честността на Стойка. Единъ отъ членовете на съвета забелязалъ, че споменатиятъ Стойко не е давалъ никакво заявление и че споредъ правилника за

съветите, няма си мястото да се разисква заявление, което не съществува. Ала каймакаминътъ побързалъ да поправи и това: той повикалъ Стойка и му казалъ да отиде при единъ отъ чиновниците, за да му напише по-скоро едно прошение, съ което Стойко да иска позволение за отваряне сръбско училище. Членовете-турци гласували въ полза на неподаното още прошение, „защото те не можали да се противятъ на желанието и заповедта на валията и султана“.

Единъ часъ следъ закриването на заседанието просителятъ Стойко донесълъ написаното прошение, върху което вече било взето решение преди да бъде подадено!

При разискванията на тези прошения въ казаалийския административенъ съветъ (идаре-меджлиси) на много пъти станало дума, че солунскиятъ валия получилъ една шифрована телеграма отъ Мюбеина (двореца), въ която му се съобщавало, че въ Цариградъ било издадено специално ираде за отваряне на сръбски училища въ Башино-Село, Рудникъ и Теово. Каймакаминътъ, Рамизъ Бей, за да насърди разколебаните членове-турци, при разискване въпроса за с. Башино-Село, заявилъ въ заседанието на 21. априли, че отварянето на сръбско училище въ Башино-Село се иска отъ двореца въ Цариградъ (отъ Мюбеина) и че за него, както и за другите две села, има специално султанско ираде. Това заявление на каймакамина силно смутило членовете на съвета. Единъ отъ членовете-българи помолилъ каймакамина, да бъде малко поясенъ върху този въпросъ и да съобщи на съвета нужните подробности по тази шифрована телеграма на Мюбеина, за която толкова пъти споменува; защото, ако действително съществува подобно специално ираде, всяко разискване и гласуване по този въпросъ е не на мястото си и незаконно: ирадето е султанско заповедъ, която решава въпроса и никой въ държавата не може да каже или да гласува противъ. Като забелязалъ колко далечъ е отишелъ въ своите разкрития, каймакаминътъ, смутено и двусмислено отговорилъ, че подобно ираде има, но то заповядвало, всички въобще въпроси, които се отнасятъ до отварянето сръбски училища, да се разискватъ и решаватъ въ административните съвети бързо и безъ пречка въ полза на просителите! . . .

Тези нередовности и фалшификации, които се извършиха въ административния съветъ, се знаяха отъ българското население, което не преставаше да протестира. Духовите на българите въ града и каазата до толкова бяха се изострили, щото хората захванаха да напуцатъ дневната си работа и да се

готвят да правят демонстрации. Избраната комисия всекидневно подаваше заявления и протести до каймакамина и валията. А когато велешкият идаре-меджлиси завърши работата си и каймакаминът изпрати въ Солунъ на одобрение взетите решения (мазбатите), комисията захвана всекидневно да изпраща телеграфични протести и молби до солунския валия и до султана. Въ тези протести и молби, като се съобщаваше за всичките закононарушения и фалшификации, станали при издаването на мазбатите, молеше се да не се позволява отварянето нито на едно сръбско училище въ велешката кааза, гдето няма нито единъ местенъ сърбинъ. Въ една отъ телеграмите до султана, комисията изискваше изпращането на анкета за да установи всичко, което населението (и турско и българско) знае като явно престъпление на законигъ и което е било извършено отъ административния съветъ на велешката кааза, отъ какъ е дошелъ каймакаминътъ Рамизъ-Бей. Тези протести бяха внушителни. Самъ каймакаминътъ писва въ Солунъ, да не се бърза съ одобрението на мазбатигъ, защото предвиждаше нежелателни бъркотии. Българските първенци въ Велесъ телеграфираха на валията и султана, че не могат да отговарятъ за онова, което ще се случи, ако дойде одобрението на изпратените вече въ Солунъ мазбати. Кипежътъ между населението бе толкова силенъ, щото трябваше само единъ викъ, едно махване съ ръка, за да станатъ ония импозантни, макаръ и мирни, демонстрации, които станаха три месеца по-сетне и които предизвикаха военната екзекуция въ Велесъ.

Солунските власти разбраха, че ще е по-добре, ако отложатъ за неопределено време отварянето сръбските училища въ трите села. Това решение се съобщи на каймакамина и той побърза да го съобщи на българското население. Всичко внезапно утихна. Но не за дълго време.

Сръбските агитатори въ Велесъ виждаха, какви пречки срещатъ техните планове. Те мислеха, че пречките идатъ отъ отделни личности, които водятъ населението. Българскиятъ митрополитъ, споредъ тяхното недалновидно схващане, бе, както казахме, главната причина на неуспеха имъ. Затова и захванаха да правятъ нови опити, да го убиятъ.

Тряба да забележимъ, че отъ преди една година въ Велесъ се установи да живее сръбскиятъ медикъ Ив. Поповичъ,

който се постави на чело на сръбската пропаганда въ този градъ. Още съ пристигането си Ив. Поповичъ даде широка гласност на хуманната целъ, която го е тикнала въ Македония: да цери безплатно болните въ Велесъ и селата. Бедни болни отъ селата и града захванаха да идатъ при новодошлия филантропъ. Не се минаха обаче нито два месеца, и цялото население захвана да отбягва отъ този медикъ, който поиска да продава посредствените си медицински познания срещу народността на ония, които нemoжаха да заплатятъ докторските му визити. Между населението се разпръсна слухъ, че този човекъ не е даже медикъ, а е училъ правото въ Франция.

Ив. Поповичъ стана глава на сръбските агитатори въ Велесъ. Подъ негова диктовка се вършеше всичко. Подъ негово ръководство се скрой втори пътъ убиването на българския митрополитъ. Той намери, съ съдействието на Иванъ Иваничъ, сръбски вице-консулъ въ Прищина, трима албанци, които се поставиха на разположението на първия. Тези албанци бяха Рамизъ и Мустафа отъ Качаникъ (скопски санджакъ) и Исмаилъ отъ с. Заделъ (прищенска кааза). На 17 Май тримата наемни убийци заминаха отъ Скопие за Велесъ. Тамъ бе заръчано да се поставятъ на разположение на Ив. Поповичъ. Последниятъ имъ съобщава че тяхната мисия е да убиятъ дядо Авксентия, който въ това време се готвеше да излезе на обиколка въ епархията си. Ала една случайност попречи на скроения планъ. Предизвестени, някои българи отъ Скопие съобщаватъ имената на дошлите убийци и селото и къщата въ която се криятъ. Полицията направи обискъ въ посочената къща на турчина Елесъ Чаушъ отъ с. Водовратъ (Велешко) и наистина намери скрити тримата въоръжени албанци. Двамата отъ тяхъ сполучиха да избягатъ. Единиятъ биде арестуванъ. За да видятъ читателите, защо сме тъй категорични въ твърдението си, отъ кого са били изпратени тези убийци, които не скриха отъ никого намерението си, ние привеждаме текста на едно прошение, адресувано до косовския валия, Хафъзъ-Паша отъ сръбския агитаторъ въ Скопие, Михаилъ Манчичъ, по поводъ арестуването въ Велесъ на единия отъ тези наемни убийци.

„До Негово Високопревъзходителство
Скопския Валия“

„Ваше Високопревъзходителство“,

„Отъ преди петнадесетъ дена, съ целъ да търсятъ и намерятъ убиенца на убития Толко Ивановикъ, мой тъстъ, бяхме

изпратили въ Велешко мюсюлманите Рамизъ и Мустафа отъ Качаникъ и Исмаилъ отъ с. Заделъ. Както и да е, но това се подушило отъ българите и, като видели, че ако убиецътъ Димо Берберъ се хване, те ще претърпятъ голямо нещастие, прибегнали до едно средство, за да попречатъ на дирението отъ гореспоменатите наши пратеници: научихме се, че отъ страна на българския владика билъ даденъ единъ трактиръ до велешкия каймакаминъ, че ужъ гореспоменатите били изпроводени въ Велесъ отъ страна на сърбите, да убиятъ българския владика и че българскиятъ владика настоявалъ да се арестува единиятъ отъ нашите пратеници, именно Рамизъ и отъ два дена Рамизъ билъ арестуванъ отъ правителството. Българите завеждатъ дело и желаятъ арестуването на Рамиза, само за да попречатъ на дирението, като направятъ да се изгуби дирята на Димо Берберина и за да скриятъ своите разбойнически постъпки. Като удостоверявамъ, че Мустафа и Рамизъ отъ Качаникъ и Исмаилъ отъ с. Заделъ са действително изпратени отъ моя страна да дирятъ убица Димо Берберъ и че те въ случая са услужили на държавата и отечеството, моля Ваше Високопревъзходителство, да освободите въ нищо невинния Рамизъ и да издадете едно окръжно, на основание на което той и неговиятъ другаръ (?) да бъдатъ пазени и подпомагани отъ царските чиновници въ местата, дето отиватъ.

27 Май 1315 год. (под.) Михаилъ Манчичъ,
живущъ въ Скопие¹⁾

Нека забележимъ пътемъ, че осуetyаванието на скроения планъ за убийството на дяда Авксентия докривя твърде много на скопския валия Хафъзъ-Паша. И той не можа да скрие негодуванието си противъ ония, които откриха и съобщиха плана. Когато убийците бяха заминали за Велесъ отъ Скопие, Хафъзъ-Паша се намираше на обиколка въ вилаета и за свой заместникъ въ Скопие бе оставилъ вилаетския тефтердаръ. Щомъ се узна намерението на убийците, съобща се на валий-

¹⁾ Н. В. Михаилъ Манчичъ е сръбски агитаторъ въ Скопие. Той е дошелъ отъ Унгария преди няколко години и е познатъ като уличенъ безделникъ. Няма никакви роднински връзки съ убития Т. Ивановъ, който беше родомъ отъ Скопие и българинъ по произхождение. Уловениятъ Рамизъ не познавалъ даже своя покровителъ. Когато горното прошение било изпратено до Велешкия каймакаминъ и последниятъ запиталъ арестувания Рамизъ, да ли познава М. Манчича и кой го е изпратилъ въ Велешко, албанецъ отговорилъ, че никого освенъ г. Иванъ Ивановичъ и велешкия докторъ Поповичъ не познавалъ!

ския наместникъ въ Скопие и се помоли да телеграфира на велешкия каймакаминъ. Същевременно се телеграфира и на Негово Високопреосвященство Авксентия. Последниятъ съобщилъ на каймакамина съдържанието на телеграмата. Съобщено това въ Скопие, дето българите запитали тефтердара защо велешкиятъ каймакаминъ нищо още не знае, валийскиятъ наместникъ се извинилъ, че забравилъ да телеграфира въ Велесъ! А когато Велешкиятъ каймакаминъ намерилъ въ посоченото село и въ означената отъ дяда Авксентия къща на Елесъ Чаушъ тримата въоръжени албанци и сполучилъ да арестува единия, двамата избягали въ Скопие и няколко дни свободно се разхождали низъ града. Те били на ново посочени на валийския наместникъ, показанъ му билъ и ханътъ въ който ношували, ала той не взелъ никакви мерки за арестуването имъ. Българите отъ Скопие телеграфично молили Хафъзъ-Паша, който се намиралъ този денъ въ Ипекъ (Албания), да заповяда арестуването на находящите се въ Скопие наемни убийци, които като албанци, нямаше да скриятъ имената на ония, що бяха ги изпратили да извършатъ убийството. Ето текста на отговорната телеграма на Хафъзъ-Паша: „Тъй като Велешкиятъ Митрополитъ е турски подданикъ и тъй като Велесъ пада въ Солунския вилаетъ, нямате право да се вмесвате въ подобни работи, които са вънъ отъ вашата компетентност. Обаче ако отъ велешкия каймакаминъ или отъ споменатия вилаетъ се е явило до сега по тоя въпросъ на наместничеството, азъ съмъ попиталъ вече причините за неулавянето на избягналите и съмъ предписалъ нужното. Ще видя какво да правя отъ отговора, който ще получа“. (подп.) Валия Хафъзъ Мехмедъ. 1-й Май 1899 год. Толкова тактиченъ и хитъръ при други случаи, Хафъзъ-Паша не можа да скрие яда си при узнаванието, че убийството не станало. Той не поиска да арестува убийците, защото те щяха, може би, да разкриятъ и неговото участие въ скроеното убийство и съдействието, което е указалъ на наемните трима албанци.

Всичко това, разкрито и съобщено, много смути както властите въ Велесъ и Скопие, така и висшите турски кръгове въ Цариградъ, които инспириратъ и насърдчаватъ сръбската пропаганда въ Македония. Това стана една отъ важните причини да се потуши временно въпроса за сръбските училища въ Велешко.

Сръбската пропаганда захвана да се безпокои и имаше право. Похарчените суми останаха безъ всякакъвъ резултатъ и неоправдани. Агитаторите видяха, че Велесъ е непристъпна

българска крепост. Новите опити да се убие дядо Авксентий не сполучиха. Въ това време Н. Високопреосвещенство Авксентий, уморенъ отъ постоянните тревоги, замина за Цариградъ. Следъ няколко време замина и неговиятъ секретарь. Това обстоятелство даде възможност на сръбските агитатори и на турските власти да разбератъ, когато на-ново се подигна въпроса за сръбските училища, че не е нито българскиятъ митрополитъ, нито неговиятъ секретарь, които инспириратъ борбата противъ сръбските училища, както вярваха по-преди, а е българското население, у което националниятъ духъ е по-силенъ, отколкото въ всякой другъ градъ.

На 2 августъ велешкиятъ каймакаминъ, Рашидъ бей, свиква административния съветъ и го изненадва съ едно съобщение отъ солунския валия, съ което се позволяваше отварянето на сръбско училище въ самия градъ Велесъ. Въ същото съобщение се притуряше, че това е воля на султана и не подлежи на никакво разискване и критикуване! . . . Изненадата бе тъй голяма, че турците — членове на съвета — останаха смаени. Преди всичко до тогава даже въпросъ не бе ставало за сръбско училище въ града: никой не бе поискалъ това училище. И ако за отварянето на подобни училища въ селата бе нужно, поне за форма, да се прокарватъ прошения презъ съвета и по този начинъ всички фалшификации и беззакония добиваха покривалото на редовност, чрезъ продиктувани отъ Солунъ и Цариградъ мазбари; сега за града не се искаше даже и това. Види се, въ Солунъ и Цариградъ много са се бояли отъ нови вълнения, та решили тихомъ и съ единъ замахъ.

Съ поменатото съобщение въпроса за сръбско училище беше предрешенъ. Властта въ Велесъ се намери предъ едно закононарушение, направено отъ Цариградъ, и не знаеше, какъ да го приложи. Споредъ закона сръбското училище трябаше да има свой притежател, който да е поискалъ отварянето му отъ административния съветъ. Последниятъ при случая не можеше и да помисли да протестира, за дето не е зачетенъ. Но каймакаминътъ трябаше да намери лице за притежател на сръбското училище, а той знаеше, че въ Велесъ няма нито единъ християнинъ (българинъ или влахъ), който ще се съгласи да стане такъвъ, срещу каквито и да било облаги. Вънъ отъ това невъзможно бе да се намери здание, принадлежащо на християнинъ, за училище. Предписанието трябаше да се изпълни и каймакаминътъ беше длъженъ да намери и едното и другото. Но какъ? — За турските власти няма никакво спи-

ранье предъ престъпленията. Те направиха всичко. Но то не остана безъ протестъ отъ страна на населението.

Най-първо сръбската пропаганда потърси лице за притежател на училището. Тя не можѣ да намери нито между българското население въ града, нито между влашкото. Тогава каймакаминътъ се съгласи да приеме за такъвъ единъ селянинъ отъ с. Ораховецъ на име Димко Пендовъ, човекъ беденъ и безъ значение, който се съгласи срещу месечно възнаграждение да се пресели въ града и да стане притежател на училището въ Велесъ, макаръ и самъ да не знаеше да чете и пише! На 19 септември Димко Пендовъ биде убитъ отъ непознати хора и планътъ на сръбската пропаганда и на каймакамина се срути. Това убийство повлече отново арестуването на най-видните граждани въ Велесъ. Сръбските агитатори отдавна чакаха подобенъ моментъ, защото мислеха, че съ арестуването на няколко десетици българи отъ града ще се сплани населението, което, оставено безъ водители, няма да има куража да протестира. Обаче сметката имъ излезе крива. Те не знаеха, види се, че едно събудено и готово до край да защитава националността си население няма нужда да търси водители, то ги има всякога между редовете си. Обявените наскоро следъ това сърбомани и бѣдещи притежатели на сръбското училище въ Велесъ, Матевъ и Миленковъ, бидоха убити единъ подиръ други всредъ денъ и въ града. Нека забележимъ, че писачътъ на тия редове е далечъ отъ да одобрява убийствата въобще. Но тълпата не разсъждава като отделните единици. Тя наказва жестоко отстъпниците, като чисти радикално редовете си. Освенъ това убийството на Матева и Миленкова станаха при обстоятелства, които заслужватъ да се знаятъ отъ строгите моралисти, преди да поставятъ бележките си по тия убийства. Матевъ беше единъ уличенъ безделникъ и предизвикателъ. На 3 октомври, неделенъ денъ, тълпа отъ млади хора срещатъ Матева, който ги посреща съ равни заканвания и псувни, защото преследвали сърбите. Младите българи му отговорили съ хокания. Тогава Матевъ изважда кама и ранява единъ отъ българите. Другите се втурнали върху него и го убили на мястото. Гавазинътъ на г. Ив. Поповичъ гърмялъ върху българите и наранилъ няколко души. На следния денъ другарътъ на убития, именуемия се Миленковъ, заявява че ще открие важни работи на властите и ще повлече съ разкритията си арестуването и обесването на много българи въ Велесъ и околността. Всички българи знаеха, че Миленковъ е въ състояние да скове хиляди клевети, за да напакости на българите. Въ същия денъ, когато Милен-

ковъ е билъ въ полицейския участъкъ и излагалъ своето доносничество противъ стотини българи, едно непознато лице се вмъкнало въ полицейския участъкъ и; въ присъствието на началника на полицията и стражарите, нанесло няколко смъртоносни удари на Миленкова, който издъхналъ, безъ да доизкаже грозното си доносничество! Майките и роднините на убитите Матевъ и Миленковъ се отказаха да приематъ даже телата на така позорно загиналите си чада и роднини, защото, споредъ думите имъ, те не ги считали вече за синове и роднини, следъ като убитите се отказали отъ народа си! А свещениците — български и влашки — се отказали да опиятъ телата имъ. И сръбските агитатори трябаше да товарятъ мъртвите на кола и да ги носятъ на опяване въ Башино-Село, дето има сърбомански свещеникъ. Ония, които следъ тези факти ще поискатъ да твърдятъ, че съществува някакъвъ сърбизъмъ въ Велесъ, сигурно ще се позамислятъ предъ обстоятелството, че майките на ония, които поискаха срещу богато възнаграждение да работятъ за сърбизма, не имъ простиha измената къмъ народа си, даже когато бяха мъртви!

Сръбските агитатори не можеха да намерятъ нито единъ човекъ отъ Велесъ, който да стане стопанинъ на училището. Такъвъ имъ се изпрати отъ Солунъ. Иванъ Иовичевичъ, черногорецъ съ лошо минало, който бе единъ отъ убийците на българския учителъ въ Солунъ, Хр. Гановъ, пристигна въ Велесъ на 3 октомври съ едно писмо отъ солунския валия Хаджи Хасанъ паша. Това писмо гласеше: „При всичко че закона изисква, щото сръбските училища въ империята да иматъ стопани местни граждани и притежатели на недвижими имоти, понеже именуемиятъ се Иванъ Иовичевичъ е добъръ султански подданикъ и е билъ вече стопанинъ на сръбското училище въ Кукушъ, по заповедъ отъ Мюбеина въ столицата, той ще стане стопанинъ на сръбското училище въ Велесъ и на негово име ще се отвори това училище“ (писмото има дата 30 септември 1915. год. и подписътъ на солунския валия Хаджи Хасанъ паша).

Иванъ Иовичевичъ дойде съ особени наставления отъ централното управление на сръбската пропаганда. Предвиждайки, че отварянъето на училището не ще мине безъ силни и внушителни протести отъ страна на българското население, той денесе списъкъ на няколко видни българи, които трябаше да се убиятъ, за да се спласи населението и да се създадатъ безредици, въ време на които незабелязано щеше да се отвори училището. Още при пристиганъето си той влезе въ преговори

съ разбойниците, Кадри Чаушъ и Ашикъ Ибо, на които даде имената на осъдените българи. Неговата целъ бе въ същото време да наостри турското население спрямо българското. Въ това отношение той сполучи. Кадри Чаушъ и Ашикъ Ибо лесно се подадоха на подкупите толкова повече, че при този случай тяхъ се рисувахе хубавата перспектива, че ще настане кланье на богатите българи въ града и, следователно, грабежъ на имотите имъ. По тяхна инициатива турците правяха ношни съвещания на 8, 9 и 10 октомври. Въ тези ношни събрания взели са решение да се въоръжи и добре пригответи турското население. А организувани чети подъ предводителството на Кадри Чаушъ и Ашикъ Ибо да заобикалятъ българските махали, за да наблюдаватъ българското население. Тези чети заобикаляха най-много къщите на посочените отъ Иовичевича българи и около тяхъ правеха предизвикателства. Населението не смееше да излезе отъ къщите си. Никой не оставаше вънъ отъ къщата си следъ заходъ-слънце. Мнозина бяха бити по улиците отъ въоръжените турци. Срещу мнозина стреляха. Въ много български къщи искаха да навлязатъ насилствено. При всичко това турското население бе доста уплашено, когато забеляза, че някои отъ българите съ оръжие отблъснаха опитите да ги нападнатъ и убиятъ. А когато следъ няколко дни народътъ се събра въ училищния дворъ и високо заяви, че желае правителството да спре това положение на работите, защото българското население не може да търпи предизвикателствата отъ страна на подкупени отъ сръбската пропаганда хора, никой не се опита да попречи на събранието.

На 10 октомври въ двора на българското училище се събра цялото българско население отъ града. Зданието, двора и околните улици не можеха да побератъ дошлите. Пламенни речи противъ сръбите се държаха. Мнозина отъ младите високо се кълняха, че ще жертвуватъ живота си, но не ще оставятъ, щото въ славния български градъ Велесъ да се отвори отъ никого неискано сръбско училище. Като слушаше човекъ това, което се говореше изъ между събраните, наклоненъ бе да каже, че никъде на Балканския полуостровъ българското сърце не бие тъй силно, както въ Велесъ. Но най-трогателната минута бе тази, когато цялото море отъ хора се раздвижи и единъ младъ момъкъ извика: „слушайте, тука има двама българи и две българки, които искатъ да ви кажатъ нещо!“ Въ това време на едно по-високо място се изправиха двама съ изпито и измъчено лице мъжъе, които по носията се познаваха, че са бедни хора. Единиятъ отъ тяхъ съ наведени очи

и слабъ гласъ каза нещо и коленичи. Коленичи и другиятъ, а заедно съ тяхъ и две жени, които до тогава стояха задъ мъжъете. „Простени сте, простени да бъдете“ извикаха по-близу-стоящите. Викътъ се подѣе отъ цялото събрание. А когато спря, въ околните улици и близките къщи още викаха: „простени сте“! . . . Това бяха двама бедни българи, които срещу едно възнаграждение отъ по 2 наполеона се записали за сърби преди единъ день, но се разкаяха и искаха прошка отъ народа! . . .

Въ това събрание се взе решение да се изпрати една телеграма отъ страна на цялото българско население до султана и друга до солунския валия. Въ тия телеграми да се каже: 1) че въ Велесъ няма нито единъ сърбинъ и че никои не желае сръбско училище; 2) че отъ няколко време въ Велесъ са дошли сръбски агитатори, които развалятъ спокойствието на българското население; 3) да молятъ да не се позволи отварянето на сръбско училище, защото ще предизвика много смущения, и да се отстранятъ отъ града сръбските агитатори, чужденци и безъ занятие, во главе Ив. Поповичъ. Въ същото събрание се избра една комисия, която да изложи същата молба и на местния каймакаминъ.

На следния день избраната комисия отиде въ конака, за да представи народната прозба на каймакамина. Последниятъ отказа да приеме комисията. Въ мигъ това се разнесе изъ града и тълни хора захванаха да се трупатъ около конака. Следъ единъ часъ всичкото почти българско население беше се събрало. То заяви, че желае да изкаже болките си на султанския представителъ. Каймакаминътъ съобщи, че не желае да слуша никого и че съ сила ще разпръсне събрания народъ, ако не се разотиде доброволно. Никои не шавна. Българското население въ Турция знае, що значи турска жестокостъ, и събраните предвиждаха, какво ги чака следъ подобно заплашване на каймакамина. Но то не отстъпи. То бе въоръжено съ куража на отчаянието. И каймакаминътъ се видя предъ дилемата: или да изслуша депутацията, или да пролива кръвта на събраните. Той отстъпи. Депутацията му изложи ясно и кратко народното желание, като не скри страхътъ си, че българското население, духътъ на което е възбуденъ до крайностъ, не ще отстъпи и че важни и нежелателни смущения ще станатъ. Каймакаминътъ обеща да отстрани отъ града празноскитающите се сръбски агитатори въ единъ срокъ отъ десетъ дена; колкото за сръбското училище, тъй като то не било отворено още, той щялъ

да пише въ Цариградъ, за да се отмени предписанието . . . Не се мина много време и населението разбра, че това са били хитро скроени и наредени думи, за да се избегне едно стълкновение на властта съ населението, обстоятелство което турците приготвяха мълкомъ, за да не се разгласи на вънъ отъ Турция, защото турските власти се много боятъ отъ това. Събраниятъ народъ, онеправданъ и преследванъ отъ всякого и всякога, се разотиде съ притиснато сърце и, като че ли бе недоволенъ, че така се свърши тази демонстрация. Той не вярваше на думите на каймакамина и по-доволенъ би се чувствувалъ, ако съ пушечни гърмежи и ножовни удари го изпъдеха отъ конашкия дворъ . . .

Събитията изпревариха вярата на недоверчивите. Оскърбената турска властъ и турско население въ Велесъ копнееха за отмъщение и за смазване на вироглавите българи. Тамъ бе и по-лесно и съвсемъ нерискувано, ако отделяха единъ по единъ най-видните българи и ги накажеха по начинъ, какъвто разбиратъ само турците. И възгледите на турците чудно хармонираха съ тези на сръбските агитатори, макаръ и да излизаха отъ различни гледища и цели: турците желаеха да удовлетворятъ своя господарски егоизъмъ, който толкова скъпо коштува на българите, а сръбските агитатори желаеха да обезсилятъ българите, да имъ създадатъ някакво грозно и ужасно занятие, за да могатъ по-спокойно да отворятъ училището си, за помещение на което едвамъ бяха успели да намерятъ едно старо турско теке.

На 12 октомври биде убитъ всредъ день и въ дюкяна си видниятъ българинъ Д. Шурковъ, братъ на книжара въ Велесъ. Убиецътъ, единъ турчинъ, съобщи, че сръбскиятъ агитаторъ Ив. Поповичъ му далъ кама и пари, за да убие книжара, но той по погрешка убилъ брата му! Следъ няколко дни убиецътъ биде освободенъ и всичкото следствие по това дело се свърши. Посочениятъ отъ убиеца сръбски агитаторъ не се потърси даже. Убиецътъ изповяда, че това убийство било началото на няколко други, които предварително се скроили отъ сръбските агитатори и турското население. Властта знаеше всичко и въ повечето случаи ръководеше.

Убийството на Шуркова предизвика таково настръхване и възбуждане у българското население, щото турските власти помислиха, че се намиратъ предъ провъзгласено въстание и не закъсняха да изкажатъ това открито, за което по-после се посрамиха и разкаяха. Няколко минути следъ убий-

ството цялата чаршия се затвори. По улиците не се виждаше ни единъ човекъ. Няколкото дукяни на власи бяха тоже затворени. Турското население (то не е търговско) се силно сплани и поиска отъ каймакамина военна помощ, за да го пази отъ българите, които, споредъ думите на турците, се готвели да изколятъ вечерята всички мусулмани! Каймакаминътъ веднага телеграфира на солунския валия и поиска бърза военна помощ противъ възстаналите българи. Какво впечатление е произвела тази телеграма въ Солунъ се вижда отъ заповедите, които още същия денъ се дадоха на гевгелийския, струмишкия и скопския гарнизони (фурки). Тези заповеди гласяха: „незабавно да замине войска за Велесъ, за да потуши възстанието на българите въ този градъ!“ Още същият денъ съ специални тренове пристигна войска: отъ Гевгелий единъ табуръ и отъ Скопие единъ. Отъ Струмица тоже още същия денъ тръгнаха три табура войска, която пътувала цялата нощ и имала заповедъ да нападне на града Велесъ. Освенъ това цялата нощ на скопската станция е стоялъ подъ пара особенъ тренъ, готовъ на всеки часъ да отнесе още войска, ако се поиска отъ Велесъ! . . .

На следния денъ чаршията остана затворена и цялото българско население присъствуваше на погребението на убития. Това погребение бе импозантна демонстрация на българското население, каквато градътъ Велесъ и цяла Македония рядко са виждали. Процесията заобиколи целия градъ. На няколко места се държаха пламенни речи съ остро съдържание противъ турските власти, които, за да фаворизиратъ сръбската пропаганда, предизвикватъ мирното българско население, и съ това правятъ много съмнителни услуги на самата Турция. Процесията мина и по край къщата на сръбския агитаторъ Ив. Поповичъ, действителниятъ убиецъ на носения мъртвецъ. Тукъ хилядното множество се спря и изъ хиляди уста се чува проклятия. Единъ младъ момъкъ изъ тълпата произнесе речъ, съ която изказа буенъ потокъ отъ вечна умраза къмъ онзи народъ, който създаде изкуствената пропаганда въ Македония и съ това дълбоко оскърби честолюбието на населението, което и по минало и по настояще е българско и което живее съ идеала на българина. Предъ конака шествието тъй също направи демонстрация. И тамъ се държа речъ, въ която открито се каза, че правителството задружно съ сръбските агитатори убива българите и че една отъ тия жертви на този нечовеченъ съюзъ е носеният мъртвецъ.

Чаршията стоя затворена три дни. Властите бяха толкова уплашени, щото побързаха да поставятъ града въ военно положение. Дошлите отъ Скопие, Гевгелий и Струмица войски навлязоха въ града съ мисълъ да смиряватъ възбунтувалите се българи. Велесъ бе подложенъ на военна езекуция. Войската се разпредели да живее въ българските къщи. Арестуванията захванаха още същия денъ. По улиците изъ българските махали захванаха на-ново да шетатъ тълпи въоръжени турци и да биятъ българите, кого де срещнатъ. Безъ разборъ арестувани бяха всички по-добре облечени българи. Същият денъ пристигна отъ Солунъ вилаетския началникъ на жандармерията, прочутиятъ албанецъ Мехмедъ паша, човекъ суровъ и свирепъ. Той носеше пълномощия отъ Солунъ и Цариградъ да употреби всички средства и да смаже вирнатите глави на българите. Съ неговото пристигане захванаха нечути истезания на арестуваните и ужасни побоища изъ улиците и къщите. Макаръ и да не забеляза нито сянка отъ онова бунтовническо движение, за което каймакаминътъ бе телеграфиралъ, той помисли, че трябва да даде именно такъвъ характеръ на мирните демонстрации. Самъ той е истезавалъ най-видните българи, които бе арестувалъ. А за да оправдае своята свирепостъ, бе далъ следното съобщение въ Солунъ: „Убитиятъ преди няколко дни българинъ Диме Шурковъ билъ офицеринъ на действителна служба въ българската армия и билъ погребенъ съ формата на български кол-ага-си!“ . . .

За арестуваните се застъпи цялото българско население. Няколко телеграми се изпратиха до солунския валия, великия везиръ и султана, съ които, следъ като се оплакваха противъ истезанията и арестуванията, моляха да се освободятъ невинно арестуваните българи, да се прекратятъ нечовечните истезания и да се испъдятъ отъ града сръбските агитатори, които създадоха причината на размирието и арестуванията. Тези телеграми носеха по 2—3 хиляди подписи. Въ Цариградъ разбраха, види се, че велешките българи не са провъзгласили възстание, отъ което турското правителство много се плаши, но че те не желаятъ въ града си сръбско училище и сръбски агитатори. Солунският валия, който бе се озверилъ противъ вироглавите българи, получи телеграфическа заповедъ да изпрати следствена комисия въ Велесъ.

За голямо свое очудване следствената комисия намери не възстаници въ велешкия затворъ, а стари и видни търговци, които бяха освободени скоро следъ нейното пристигане. По-

доношенията на сръбските агитатори следствената комисия на-ново арестува няколко граждани и пристъпи към изследване на станалите смущения. Тя поиска да обвини най-видните и най-интелигентните българи, като подбудители на населението. Арестуваните се обвиниха въ подстрекаване на населението да не зачита султанските распореджания и законите на държавата. Цялото население се яви предъ комисията и чрезъ своя депутация ѝ заяви, че никой не го е подстрекавалъ; че то не желае друго освенъ да го оставятъ мирно, да не закачатъ и дразнятъ неговото народно и религиозно чувство; че то не иска ни сръбско училище, ни сръбски агитатори, които всяватъ раздоръ и недоверие между него (българското население) и турското население; че противъ сръбското училище и сръбските агитатори е правило своите демонстрации и все за това е молило и още продължава да моли; че желае да се изпъдятъ отъ града дошлите отъ Сърбия безделници, които носятъ съ себе си разврата и размирнето; и че най-сетне, ако това е някакво престъпление, то за него не са виновати затворените, а цялото българско население, което иска настоятелно да сподели наказанието съ затворените! Когато депутацията държеше този езикъ предъ следствената комисия, около конака стоеше събранъ народъ отъ около 5—6 хиляди души, които заявяваха, че и те иматъ вината на арестуваните и моляха, или да се освободятъ последните, или же да арестуватъ всички виновни! . . .

Комисията обеща да изследва вината на арестуваните и да ги освободи въ скоро време.

Българките — велешанки не останаха прости зрители на тази толкова поучителна борба. Те се редяха съ мъжете си въ всички демонстрации и въ много случаи показаха по-голяма твърдостъ. А когато мъжете имъ бяха арестувани и истезавани въ затвора; те херойски водяха борбата противъ здружените сръбски агитатори и турска администрация. Няколко пъти всички велешки българки се събраха предъ конака и шумно искаха освобождението на мъжете си. Те не отстъпиха даже и когато ги заплашиха, че войската ще стреля върху имъ. Избраната по между имъ комисия изпрати на 18 октомври следната телеграма въ Двореца на султана и до садразамина (великия везиръ):

„Отъ когато са дошли въ града ни, дето няма ни единъ човекъ отъ сръбска народностъ, няколко чужденци — сръбски безделници, известни подъ името сръбски учители, и сръбскиятъ

докторъ, нашето и на чадата ни спокойствие и благосъстояние са нарушени. Нарушено е и общественото спокойствие. Съ всевъзможни лукавства и интриги те причиниха арестуването на нашите мъже. Чрезъ обещавање пари на бедни българи и заплашвания, както и чрезъ употребяване на средства, отъ които космите ни настръхвватъ, тези безделници искатъ да създадатъ въ града ни сръбски народъ и да отворятъ сръбско училище. Съ такива же средства горепоменатите сръбски безделници се опитаха да развалятъ добрите ни отношения, които съществуватъ отъ векове, съ нашите съотечественици — мусулмани. Тъй като въдворяването на общественото спокойствие е немислимо, до дето тези чужденци-безделници не се отстранятъ отъ града ни, и тъй като тяхното живееие тукъ причинява най-жестоки нещастия и неописуеми страдания на насъ, Вашите робини: прибягваме до всеизвестната милостъ на Ваше Императорско Величество, като Ви поднасяме най-верноподаническите си чувства, съ съдзи на очи Ви молимъ да заповядате да се въдвори спокойствието въ града ни, като се отстранятъ отъ тукъ горепоменатите сръбски агитатори.

„Отъ името на всички българки въ г. Велесъ, подписали“ (следватъ подписите на 12 българки).

Тази, както и много други телеграми, които се изпращаха и до валия, и до великия везиръ, и до султана осемъ месеци наредъ отъ страна на цялото българско население въ казата, отъ страна на българските общини и пр. и пр., останаха безъ всякакъвъ резултатъ. Мехмедъ паша, както и анкетната комисия продължаваха да изследватъ и арестуватъ ония „бунтовници“, които не желаеха сръбско училище въ града си, а разпределената по българските къщи 6-хилядна войска захвана да върши всички безчинства, на които е способенъ турскиятъ войникъ!

Велешките казалийски власти, както и солунския валия забелязаха, че бяха отишли много надалечъ въ престъпленията си. Всички закононарушения, всички беззаконни арестувания и истезавания на арестуваните българи бяха станали достояние на иностранныте представители въ Солунъ, които захванаха живо да се интересуватъ и внимателно да следятъ велешките събития. За да оправдаятъ прекаленото си усърдие и ужасните преследвания на българите, както и да заличатъ лошото впечатление, което произведе обстоятелството, че всичко извършено надъ българите въ Велесъ бе, за да се отвори сръбско училище въ този градъ; за да намалятъ ефекта, който произ-

веде нескритото отъ никого официално съобщение, че отварянето на сръбско училище въ Велесъ се желае отъ Цариградъ, отъ султанския дворецъ, властите пожелаха и се опитаха да дадатъ на велешките вълнения характеръ на революционно движение и бунтовнически опитъ. Захванаха да търсятъ скрити оръжия и бомби! Арестуваните се разпитваха и подлагаха на жестоки истезания, за да кажатъ къде има скрити оръжия и кои са българите, които проповядватъ революция и непокорство къмъ султана. Сръбските агитатори изкусно приготвиха и храниха тая склонностъ на властите. Докато арестуваните заради демонстрациите по убийството на Шуркова се освобождава, затвора отново се пълнеше отъ наклеветени въ бунтовничество българи. По този начинъ последователно се арестуваха и пущаха всички българи. За отварянето сръбско училище въ Велесъ не остана нито единъ българинъ, който не биде арестуванъ поне няколко деня!...

Населението бе истръпнало. Масовите арестувания и тежките обвинения бяха го докарали въ ужасъ и истъпление. А турското население захвана да се готви и явно да говори, че е настъпилъ часа на всеобщото кланье на българите.

Между това каймакаминътъ и сръбските агитатори помислиха, че е настанало згодно време да се отвори сръбското училище. Моментътъ бе добре избранъ. Българското население, обвинено въ държавно престъпление, преследвано, арестувано и истезавано, сега нямаше нито време, нито възможностъ да прави, каквито и да било демонстрации. Обаче каймакаминътъ и сръбските агитатори пакъ се страхуваха и взеха всички мерки, за да осуетятъ всяка демонстрация. На 28 октомври каймакаминътъ пише следното писмо до наместника на отсъстващия български митрополитъ:

(Преводъ отъ турски) Велешки Каймакамлъкъ
Тахриратъ Калеми
№ 401.

До наместничеството на
Велешката Българска Митрополия.

Уважаеми господине,

Понеже отварянето на частни училища въ отоманската империя е наредено съ особенъ законъ, въ който изрично е казано, че такива училища могатъ да отварятъ всички лица, които изпълняватъ изисканията отъ този законъ условия; понеже,

възъ основа на подадени о време заявления и направени отъ казалийския идаре-меаджлиси мазбати за отваряние сръбски училища въ града Велесъ и някои села, са издадени официални позволителни (русатнамета) отъ вилаетското управление за отваряние споменатите училища, съгласно издадения ираден-алие (указъ); най-после, понеже е излишно да се съобщава, че никой няма да принуждава българските деца на сила да посещаватъ тези училища, явява Ви се: освенъ че никой не трябва да се тревожи, за дето ще се отворятъ тези училища, но и показванието на най-малкото даже незадоволство или, недай Боже, оскърбление, ще се счита за съпротивление и непокорство на царските заповеди и ще се накаже най-строго. Съобщавамъ Ви, прочее, че е нужно да се дадатъ потребните наставления, комуто трябва, за да се избегнатъ подобни намеци на населението въ царските распореджания, защото, очевидно е, това няма да бъде добро за самите българи, които са длъжни да си гледатъ само своята работа въ кръга на своя дългъ отъ покорностъ и верностъ.

28 октомври, 1315 арабска година.

Гевгелийски Каймакаминъ
Управляющъ Велешкия Каймакамлъкъ
(под.) Рамизъ.

Отъ езика и съдържанието на това писмо ясно прозиратъ две неща: 1) турското правителство се страхува отъ нови демонстрации, въпреки прекалено-строгите мерки и хитри отклонения, които бе взело, въпреки арестите и преследванията, въпреки военното положение на града. 2) то явява на населението, че отварянето на сръбските училища се диктува и желае отъ Цариградъ, отъ султана: тежко и горко томува, който би дръзналъ да изкаже някакво незадоволство или протестъ противъ това царско распореджание! Въ същото писмо обаче хитро се прѣмълчава денътъ, когато ще се отвори сръбското училище, защото властите знаеха много добре, че заповедите имъ няма да се изпълнятъ отъ населението, че последното щеше пакъ да протестира, както и направи; че мъжбете, арестувани и преследвани като бунтовници, оставаха жените, които въ патриотическите си пориви не отстъпиха на първите. А властта се страхува отъ смущения и шумъ, който стига до ушите на европейските представители и вънъ отъ границите на султановата империя. Сръбските агитатори тоже не желаеха това. И денътъ на откриването сръбското училище се узна

отъ населението, следъ като се отвори училището! Този денъ бе 2 ноември. Вечерта на 1 срещу 2 ноември се извършиха масови арестувания на българи. Понеже затвора не събираше всичките арестувани, мнозина се държаха въ участците, като имъ се съобщи, че на другия денъ ще бъдат отведени въ Солунъ. Полицията направи още толкова обиски въ къщите, за да търси български офицери, скрити оръжия, бомби и пр. Тази нощъ бе най-ужасната, която българското население прекара, отъ като въпроса за сръбските училища бе подигнатъ. Въоръжени турци и турски солдати влизаха по редъ въ всяка българска къща, за да търсятъ бунтовници. Въ двора на всека къща те изгърмяваха по няколко пушки; гърмеше се също така срещу всякой осветенъ прозорецъ. Пушечните гърмежи, писъкътъ на жените и децата, охканията и нечутото страдалческите викове на истезаваните българи, се сливаха въ единъ грозенъ шумъ на тази адска нощъ, която остана една отъ най-хубавите украшения на сръбската пропаганда въ Македония и която постави кървавъ печатъ на страницата, въ която се говори за някакво българо-сръбско съглашение! Тази нощъ бе устроена, за да се приготви предстоящото сръбско тържество въ Велесъ: отварянъето сръбско училище, място дето ще се проповядва просвета и любовъ къмъ ближните! . . .

На 2 ноември рано населението се събираше да изпраца за Солунъ арестуваните. Всякой тичаше да каже своето збогомъ на страдалците. Градътъ изглеждаше да е прекаралъ някаква стихийна катастрофа. Солунскиятъ тренъ обаче дойде и замина, а арестуваните не се отведоха. Войската бе се събрала въ турската махала и не допускаше никакъвъ българинъ да се доближи къмъ тази частъ на града. Никой българинъ не знаеше, що се върши тамъ. Захвана да се говори, че турското население и войската се готвятъ да нападнатъ българските махали и да дадатъ първия знакъ на кланъето. Населението чакаше съ стойческа твърдостъ онова, което му бе приготвено отъ вековните му владетели. Войската съ музика се завърна и разпредели пакъ по българските къщи. Единъ отъ полицейските дойде и съобщи заповедта на Мехмедъ паша и председателя на анкетната комисия, че арестуваните се освобождаватъ, защото сръбското училище било вече отворено!

Сръбското училище въ Велесъ бе отворено. Единъ кордонъ отъ войска го пазеше отъ населението. Няколко ученици, доведени отъ Призренъ и Скопие, се установиха да живеятъ въ зградата. Българското население още същия денъ изпрати

нови телеграми до валията въ Солунъ и до султана въ Цариградъ. То просеше да се затвори отвореното сръбско училище, да се накажатъ чиновниците, които, за да отпразднуватъ отварянъето на това училище, създадоха една вартоломеевска нощъ за българското население, и да се освободятъ останалите въ затвора българи.

Жените отъ своя страна направиха събрание, въ което взеха решение да отправятъ нови телеграми-молби до султана. Даваме текста само на някои отъ телеграмите, които жените отъ Велесъ изпратиха, защото считаме за излишно и невъзможно претрупване на читателите да печатаме всичките телеграми, които се подадоха по този случай отъ Велесъ.¹⁾ На 3 ноември се подаде следната телеграма:

„До Н. И. Величество Султана,
копие до Садразамина въ Цариградъ.

Откато сръбските агитатори, известни подъ името сръбски даскали, са дошли въ града ни, отнето ни е спокойствието и щастieto, станали са много убийства и станало е охлаждане въ добрите ни отношение съ съотечествениците ни мухамедани. Понеже ние, робините на В. И. Величество, знаемъ, че всички немусулмански народи са равни предъ справедливите Ви царски закони, то не можемъ да намеримъ отговоръ на зададените отъ рожбите ни въпроси, като следните: защо не се изпъждатъ отъ града ни сръбските агитатори, когато е известно на правителството, че те няматъ никаква работа, а единственото имъ занаятие е да агитиратъ, да създаватъ безредици и смущения, да клеветятъ и шпионствуватъ? Защо не се позволява на българското население, което още не е признало св. Екзархия, да си има български учител и свещеникъ, а се преследва отъ властта, затваря се и бие се, щомъ пожелае да направи това; българските учители и свещеници отъ такива места се арестуватъ и преследватъ отъ същите власти, които позволяватъ на сръбските агитатори да отварятъ сръбски училища, да се стремятъ да правятъ българското население сръбско и мъчатъ ония българи, които не искатъ да слушатъ сръбските агитатори? По коя причина, щомъ се даде някое заявление до местното правителство противъ някой българинъ по тешфикалъкъ (размирие), той веднага се

¹⁾ Подадените отъ Велесъ телеграми по поводъ отварянъето сръбското училище възлизатъ на повече отъ 150. За тяхъ само са похарчени повече отъ 600 лири турски, които българското население съ готовностъ събираше извъ помежду си.

арестува, а сръбските агитатори, освенъ че не се наказватъ, но и се насърдчаватъ отъ правителството? Защо се доведе толкова много войска и се постави въ къщите ни да я хранимъ и теглимъ за наказание, защо се направиха толкова много разноси заради четирма — петима дошли отъ Сърбия агитатори и защо се позволи отварянъето на сръбско училище въ града ни, където няма нито единъ човекъ отъ сръбска народностъ? Защо за тези четири-петъ сръбски агитатори се затварятъ и жестоко наказватъ бащите ни и защо нашия милостивъ баща — Султана допуца отниманъето на спокойствието и щастнето ни? — Ние, робините Ви, не знаемъ, какво да отговоримъ на тези въпроси. Съ мъка гледаме, че нашите рожби, верните Ви бѣдъци подданици, при тези мисли се развращаватъ, че мъжъете ни се преследватъ и мъчатъ и съ това се разваля общественото спокойствие и щастие. Тѣй като по нататъшното оставане на сръбските агитатори въ града ни и отварянъето на сръбско училище е равносилно съ лишаванieto насъ, робините Ви, отъ правото да възпитаваме рожбите си и осъждане да прекарваме животъ, пъленъ съ мъчения и ужаси, и понеже знаемъ, че Вашите царски желаня са, щото справедливите царски закони да се прилагатъ на равно за всички верни на В. И. Величество подданици; то, като се осланяме на всеизвестната Ви царска милостъ и като поднасяме верноподданическите си чувства предъ стѣпите на В. И. Величество, молимъ Ви да издадете царско ираде за изпъжданieto на сръбските агитатори отъ града ни и за затваряне сръбското училище“.

„Отъ страна на всички българки въ Велесъ, подписали“ (следватъ псдписите на 10 българки).

Всички знаеха, че изпратените телеграми не се даже прочитатъ отъ ония, на които се адресираха. Знаеха, че тези телеграми още повече наострюваха властите спрямо българското население и удвояваха нихнята нежностъ къмъ сръбските агитатори; изпращаха се телеграмите, за да се изчерпятъ всичките средства на легаленъ протестъ, диктувани отъ патриотизма на населението. И велешане — мъжъе и жени — изпълниха патриотическия си дългъ.

На 6 ноември велешките жени опитаха последното средство за протестъ. Повече отъ 4.000 жени се явяватъ предъ конака и искатъ да изкажатъ болките и желанието си на каймакамина — султанскиятъ представителъ въ този градъ. Изпървомъ каймакаминътъ, както всякога, отказа да приеме депутацията на жените и заповяда на стражарите да разпръснатъ

събраните. Стражарите се втурнаха срещу тълпата, която се размърда, но не отстъпи. Някои отъ стражарите стреляха срещу жените и раниха две жени, но масата надви въ тази неравна борба. Мнозина стражари бяха обеворъжени отъ жените. Каймакаминътъ отстъпи. Депутация отъ жени му се представи и поиска затварянъето на сръбското училище, изпъжданieto на сръбските агитатори и освобождението на останалите около 40 българци въ затвора. Каймакаминътъ имъ отговори, че освобождението на мъжъете имъ ще стане, защото се установи невиностъта имъ, но ако се задлъжатъ да не правятъ нищо противъ сръбското училище и сръбските агитатори. „Колкото за затварянъето на сръбското училище и изпъжданъето на сръбските агитатори, прибавилъ каймакаминътъ, азъ не мога да направя нищо, защото сръбското училище е отворено съ заповедъ отъ султана и азъ съмъ безсиленъ да го затворя, както и да отстраня учителите, които са въ него“.

На следния денъ велешките жени дадоха друга телеграма до султана съ копие до садрамина. Текста на тази телеграма въ преводъ е този:

„До Двореца и копие до садарета въ Цариградъ“.

„Понеже знаемъ, че никоя отъ телеграмите, които сме изпращали до сега за диганъето на сръбските даскали и за затварянъето на сръбското училище, не е удовлетворена; понеже сме уверени, че и вчерашното ни ходенъе при каймакамина за същата целъ, няма да има никакъвъ добъръ резултатъ: осмеляваме се пакъ да безпокоимъ В. И. Величество. Сръбското училище и сръбските даскали са голямо наказание са бичъ за населението. Мъжъете ни никога не са излизали отъ правия верноподданически пътъ, изплащали са си всичките данъци, направили са на царцината правителствения домъ (конака), дали са парични помощи за войната и пр. Вместо да бѣдатъ възнаградени, те, а заедно съ тяхъ и ние, робините Ви, и милите ни рожби, се наказваме жестоко, като ни се изпращатъ сръбски даскали и насила се отваря сръбско училище въ града ни. Това се счита отъ всякого — отъ деветдесетъ годишенъ старецъ до бозайниче — за най-голямо наказание, което несправедливо се налага на населението отъ правителството ни. До когато стоятъ въ града ни сръбските даскали и сръбското училище, до тогава за насъ, робините Ви, няма да има възможностъ да заживеемъ спокоенъ животъ.“

Ето заради това ще отидемъ дори до Солунъ, дори до Цариградъ, ще се отнесемъ до всички високостоящи лица, ще ги молимъ, ще просимъ, ще искаме тяхната милостъ и тяхното посредничество.

„Като съобщаваме, че ще се докаратъ големи злини, големи вреди, както на населението ни, така и на държавата ни, заради сръбските даскали и сръбското училище, молимъ Ви, най-покорно да удовлетворите молбата ни. 7 ноември 1899. год.“

„Отъ името на всички българки въ гр. Велесъ. Опълномощени“ (следватъ подписите на 10 българки).

Съдържанието и тонътъ на телеграмата произведоха ефектъ, какъвто трябаше да се очаква въ Турция. Тази телеграма раздвижи цариградските управници, които се страхуватъ твърде много отъ разгласяване на беззаконията имъ. Те употребяватъ нечути старания и незнайни средства, за да попречатъ на населението да съобщава болките си и беззаконията на властите на иностранныте представители. Следъ горнята телеграма даде се заповедъ да не се допуща да излизатъ изъ града Велесъ българските жени и да се усили военния гарнизонъ, като се разпредели да живее и да се храни въ българските къщи.

Отвореното сръбско училище се обгради съ воененъ кордонъ. Сръбските агитатори и ученици се конвоиратъ отъ цели отделения стражари.

Няколко дена следъ това анкетната комисия и Мехмедъ паша се завърнаха въ Солунъ, следъ като освободиха всички лица, арестувани по описаните събития. Нареденото отъ каймамина и анкетната комисия се повери на войската, която остана да живее въ къщите на българите и на разноски на последните.

Това е въ кратки черти историята на сръбското училище въ Велесъ. Въ общите си черти тя се повтаря на всякъде въ Македония, дето са отворени или се отварятъ сръбски училища. Населението не се бори съ сърби или съ сръбски агитатори, а съ турските власти. То протестира не противъ никакви външни национални домогвания, а противъ разпореждания, които идатъ направо отъ Цариградъ и които му се налагатъ въ видъ на определено отъ султана или отъ Високата Порта наказание. То търси правосъдие. — Отъ кого? — Отъ оногова, който извършва престъплението, за което се търси правосъдие. То иска зачитанье на законите, които му даватъ известна гаранция като народъ, отъ ония, които са автори на

тези закони и които се считатъ освободени отъ задълженията на същите закони. Ако борбата на българското население въ Македония противъ домогванията на сръбската пропаганда беше борба противъ дошлите отъ вънъ агитатори, то би отодавна свършило съ успехъ расправата си и нито едно сръбско училище не би се отворило въ Македония. Но то се бори съ турската власт, съ разпорежданията на турската администрация и войска. Отварянъето на сръбските училища е решение, което иде отъ Цариградъ и което се прилага съ всички средства, съ които разполага Турция за прокарване султанските решения.

Когато се отвори сръбското училище въ Велесъ открито се каза, кому трябватъ сръбски училища и сръбски агитатори въ Македония. Когато населението поиска на законно основание да се противи, властите схванаха това съпротивление, като непокорство къмъ установения държавенъ строй и къмъ султана, и съ военна сила прокараха сръбското училище.

И въпреки всички закононарушения, въпреки силните и внушителни протести на цялото население, невъзможността да се намери поне единъ човекъ изъ града Велесъ за притежателъ на сръбското училище, въпреки толковато бурни демонстрации, толковато телеграми, молби и пр., турското правителство наложи на велешани сръбското училище, което и до сега се варди отъ цяла рота солдати! . . .

Свършенъ ли е съ това въпросътъ за сръбското училище въ Велесъ? — Ето питанье, на което съ положителностъ може да се отговори, не. „Въпросътъ за сръбското училище въ нашия градъ не е свършенъ и няма да се свърши до тогава, докато Вардаръ тече презъ този български градъ!“, ми казваше единъ старецъ велешанинъ, който същевременно прибави:

„Слушайте, какво ще ви кажа. То е смешно, но слушайте. Преди три години се заговори доста сориозно, че станало някакво съглашение между България и Сърбия за разделението на Македония и че за граница била определена р. Вардаръ. По този начинъ западната половина на града Велесъ оставаше въ сръбски ръце. Ние не вярвахме тия слухове, защото виждахме, че сме си въ Турция. Но онази частъ отъ велешани, които бяха осъдени да останатъ въ Сърбия много се уплашиха. Единъ денъ населението отъ двете части на града се събра и разисква този въпросъ. Сякашъ, че стоехме предъ извършеното деление. Събранието намери, че това деление е

несправедливо. Да протестира, не знаеше къмъ кого да се обърне. По наклонни бяхме да ни оставятъ подъ турското владичество, отъ колкото подъ сръбското. Знаете ли, какво решение се взе въ това събрание? — Да се прекопае ридътъ задъ лозята и да се прекара презъ това място Вардаръ! . . . Въ такъвъ случай целиятъ градъ Велесъ оставаше на изтокъ отъ реката и, следователно, въ България! . . . Повтарямъ, решително притури стареца, Велесъ никога няма да роди нито единъ сърбинъ“.

25 мартъ 1900. год.

Д-ръ Н. Маренинъ.